

משחק מלחמה: התפרצות אלימות בהר הבית

אודי דקל | 9 בינואר, 2023

במכון למחקרי ביטחון לאומי נערך "משחק מלחמה" - הדמיה של אירועים בעקבות ביקור נוסף של השר בן גביר בהר הבית. על פי התרחיש, בסיום הביקור פרצו אירועי אלימות קשים בין יהודים לפלסטינים והתוצאות - שני יהודים ו-19 פלסטינים נהרגו, ועשרות משני הצדדים נפצעו. תובנות מרכזיות עלו מהמשחק: (1) אירועים בהר הבית מושפעים מהצהרות של פוליטיקאים בישראל, מחזקים את הגורמים מערערי היציבות ומחלישים את הגורמים המרסנים; (2) הכרזת ראש ממשלת ישראל על דבקות בסטטוס קוו בעודו נשחק אינה נתפסת כאמינה ולבטח אינה תורמת להרגעת המצב; (3) לוואקף הירדני יש תפקיד חיוני בהרגעת המצב במתחם הר הבית וחיוני לחזקו ולשקם את כבודו; (4) ניסיון לשנות באבחה אחת על פי דרישה פוליטית תהליכי פיקוד ושליטה הוא בעייתי, גורם לחיכוך בין כוחות ולהפעלת כוחות שאינם כשרים למשימה; (5) להסלמה במתחם רגיש כהר הבית דינמיקה משלה וחיוני לבחון את ההשלכות האסטרטגיות של כל פעולה ברמה הטקטית.

במכון למחקרי ביטחון לאומי נערך "משחק מלחמה" - הדמיה של אירועים בעקבות ביקור נוסף של השר איתמר בן גביר בהר הבית/אל-חרם א-שריף. חוקרי המכון ומשתתפים חיצוניים דימו את ממשלת ישראל, המל"ל ומערכת הביטחון, משטרת ישראל, ממלכת ירדן, ארצות הברית, הקהילה הבינלאומית, צעירים מזרח ירושלמים, הציבור הערבי בישראל, חמאס, הרשות הפלסטינית, הג'האד האסלאמי, מצרים, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות.

התרחיש¹

מספר ימים לאחר הביקור החטוף של השר לביטחון לאומי, איתמר בן גביר, בהר הבית, עלה השר פעם נוספת למתחם והצהיר כי "אנחנו בעלי הבית על המקום הזה, וכולם במהרה יבינו זאת". הוא הבהיר כי בכוונתו להרחיב את שעות הביקור ומספר היהודים העולים להר, וכן לפתוח את שער הכותנה לכניסת יהודים. עוד הודיע השר בן גביר כי הוא הנחה את משטרת ישראל לא למנוע תפילה של יהודים יחידים בהר, שכן "לכל יהודי הזכות להתפלל בכל מקום שיימצא לנכון".

¹התרחיש המוצג בפרק זה הינו דמיוני ואינו מתאר אירועים שהתרחשו במציאות

כעבור מספר שעות עלו להר הבית מאות מתומכיו, פרצו את מחסום המשטרה בשער הכותנה והתארגנו לתפילה המונית במקום. קבוצה של פלסטינים, בעיקר צעירים מזרח ירושלמים שהתבצרו מבעוד מועד בתוך מסגד אל-אקצא, התפרצו מתחום המסגד אל עבר היהודים המתפללים, השליכו אבנים ומקלות ושיגרו זיקוקים לעברם. הפלסטינים החלו להפיץ ברשתות החברתיות סרטונים מהעימותים ובכללם סרטונים ישנים ומפוברקים, שבהם נראים שוטרי משטרת ישראל פורצים בנעליהם לתוך המסגד, וקראו לאחיהם המוסלמים לעלות ולהגן בכוח על אל-אקצא. עימותים אלימים נרשמו גם בעיר העתיקה.

לאחר מספר שעות של עימות אליים וקשה הצליחו כוחות הביטחון להפריד בין הניצים ולפנות את היהודים מההר. הפלסטינים המתפרעים הסתגרו בתוך מסגד אל-אקצא ובבאב אל רחמה. תוצאות העימותים - נהרגו 2 יהודים ו-19 פלסטינים, עשרות נפגעו משני הצדדים.

כיממה לאחר האירוע הכריזו הפלסטינים במזרח ירושלים ובגדה המערבית על תחילת "הקרב על אל-אקצא". הנהגת חמאס ברצועת עזה איימה בהבערת "אש הגהינום". במהלך עצרת ההמונים בעזה הושמעה גם הקלטה בקולו של מחמד דיף, שהכריז כי המענה של חמאס מוכן והבטיח שיצורב בבשרה של ישראל הכובשת. אלפים החלו לנהור מהגדה המערבית במספר צירים המובילים לירושלים ולעיר העתיקה במטרה להגיע למתחם הר הבית, להתבצר שם ולא לאפשר עלייה של יהודים לביקורים ולתפילה.

ירדן שיגרה לישראל מסר תקיף המגנה בחריפות את הפריצה היהודית להר, הורתה לשגרירה בישראל לשוב לאלתר לארצו והודיעה כי היא שוקלת לגרש משטחה את שגריר ישראל. כן החליטה ממשלת ירדן לעצור טיסות מישראל בנתיבי טיסה למזרח. כל מדינות ערב גינו את ישראל, איחוד האמירויות זימנה דיון דחוף במועצת הביטחון ומזכ"ל הליגה הערבית קרא לכינוס מהיר של מדינות הליגה והזמין גם את כלל המדינות המוסלמיות להתגייס כדי להגן על אל-אקצא.

מהלך המשחק

בעקבות ההסלמה התכנס הקבינט הביטחוני. בעקבות הערכת המצב סיכם ראש הממשלה:

1. המטרה: לכבות את הלהבות ולהרגיע את המצב, מבלי לפגוע בהרתעה ובסטטוס קוו בהר הבית.
2. יש להפנות תשומת לב מיוחדת לערבים בישראל כדי למנוע התפרצות אירועים דוגמת אלה שפרצו על רקע מבצע "שומר החומות".
3. יש להימנע מפרובוקציות ולא לאפשר תפילת יהודים בהר הבית.

4. מובהר כי עליית שרים למתחם אינה הפרה של הסטטוס קוו ועל כן יש לפעול מול התקשורת הבינלאומית כדי להבהיר שישראל שומרת על הסטטוס קוו. עם זאת, ראש הממשלה הורה על עליה מבוקרת של שרים וחברי כנסת בהתאם להערכת מצב.

5. מודגשת חשיבות היחסים עם ממלכת ירדן ותפקידה המיוחד במתחם הר הבית והנחה להגביר את התאום עם הוואקף הירדני בניהול המתחם.

6. יש לשמר את התפקיד החיוני של המשטרה בשליטה בהר הבית ולייצר במהרה תנאים שיאפשרו חזרה של תפילת מוסלמים באל-אקצא.

מפקד מחוז ירושלים במשטרה קבל כי לא ניתן למשטרה זמן להתארגנות לפני עליית השר לביטחון לאומי למתחם וכי המשטרה לא הייתה מודעת לכוונתו להכריז על שינוי הסטטוס קוו בו. למשטרה גם לא היה מידע מוקדם אודות התארגנות צעירים מזרח ירושלמים לחולל מהומות בהר. מפקד המחוז הבהיר כי מתוקף אחריותו וסמכותו, בשלב זה הוא אוסר עליית מבקרים יהודים ומתפללים מוסלמים להר הבית, בשל הסיכון לחיי אדם. לפיכך, משטרת ישראל חסמה שיירת אוטובוסים של התנועה האסלאמית, שהייתה בדרכם לירושלים. יחד עם צה"ל נחסמו מעברי פלסטינים מהגדה המערבית לירושלים. כן הדגיש המפקד את חיוניות התאום עם הוואקף הירדני, כדי להשיב את השקט להר הבית. מפקד המחוז הוסיף כי יש לפרוס כוחות משטרה ברחבי נקודות חיכוך פוטנציאליים בערים המעורבות, אך המשמעות לכך היא פגיעה משמעותית בתפקוד השוטף של המשטרה. השר לביטחון לאומי עמד על כך שגדודי משמר הגבול (מג"ב) מיהודה ושומרון סרים למרותו ויש להעבירם לירושלים כדי להגן על הר הבית, בעוד מפקד המחוז טען כי הנחייה זו אינה מעשית בשל שיקולי פיקוד ושליטה, כשרות היחידות למשימה הייחודית בהר וההשלכות על מרחבים אחרים.

למרות הכרזות ראש הממשלה בדבר שמירת הסטטוס קוו בהר הבית, במערכת האזורית והבינלאומית התפרשו צעדי ישראל כשינוי הסטטוס-קוו וכללי המשחק בירושלים ובזירת הסכסוך הישראלי-פלסטינית בכלל. הגורמים השונים הביעו התנגדות נחרצת לתפילת יהודים במתחם הר הבית ומדינות "הסכמי אברהם" החליטו להוריד פרופיל בתהליך הנורמליזציה עם ישראל, הצביעו במועצת הביטחון בעד החלטה הקוראת לישראל לשמור על הסטטוס קוו ובעד הקמת כוח משקיפים זר, שיפקח על הפעילות במתחם הרגיש. בפגישה בין יורש העצר הסעודי מחמד בן-סלמן לבין נשיא האמירויות מחמד בן-זאיד, עדכן בן-סלמן כי ערב הסעודית משעה את המגעים עם ישראל לגבי קידום יחסים רשמיים בין המדינות וכי האירועים מחזקים את עמדת הממלכה שלפיה לא תצטרף ל"הסכמי אברהם" בשל מחויבותה לעולם המוסלמי ובהיותה שומרת המקומות הקדושים. עוד טען כי אירועים מסוג זה יקשו על הממלכה להצדיק את היחסים עם ישראל מול הרחוב הסעודי.

עוד עלה במשחק, כי הרשות הפלסטינית, הנחלשת ומאבדת לגיטימיות בעיני הציבור הפלסטיני בשל תפקודה הלקוי, השחיתות והעדר תהליך מדיני, עצרה את התאום הביטחוני

עם צה"ל. הרשות ניצלה את האירוע לקידום המערכה ל"בינאום" הסכסוך ולהובלת מהלכים נגד ישראל במועצת הביטחון. נשיא הרשות, מחמוד עבאס, קרא למחאה המונית עממית תוך כדי חיכוך עם צה"ל, אך ללא שימוש בכלי נשק. קבוצות של פלסטיניים יצאו לנקודות חיכוך עם צה"ל ומתנחלים בצירים ביהודה ושומרון, תוך יידוי מאסיבי של אבנים ובקבוקי תבערה. חמאס מצידו פעל בנמרצות להצית את כל הזירות - ירושלים, גדה מערבית, פנים ישראל (בסיוע גורמים רדיקליים מקרב ערביי ישראל) ואף שיגורי רקטות מדרום לבנון – אך עדיין ניסה לשמור על רגיעה יחסית ברצועת עזה בעקבות לחץ מצרי כבד עליו להימנע מלחבל בשיקום הרצועה. אולם הג'יהאד האסלאמי, בעידוד איראן, החל לשגר רקטות לעוטף עזה בעוד חמאס נמנע מניסיון לעצרו תוך המתנה לתגובת ישראל.

ערבים בישראל, המודאגים מהגזרות הצפויות ממשלת הימין - הפליה והכנסת כוחות מג"ב מתוגברים לישובים - התארגנו להפגנות מחאה בצירי תנועה מרכזיים. האירועים הגבירו את המוטיבציה של גורמים רדיקליים (מושפעי דאע"ש) לבצע פיגועי פנים וכן לניסיונות לעלות להר הבית ואף לחדור לרחבת הכותל המערבי בטענה ש"אם יהודים נכנסים לאל-חרם א-שריף, אזי מוסלמים ישראלים יכנסו לרחבת הכותל".

תובנות מהמשחק

מתח בין הגורמים מערערי היציבות לגורמים המרסנים. לאירועים חריגים בהר הבית נודעת רמת נפיצות גבוהה והם עשויים לגרום לכך שגורמים כאוטיים יגברו על המרסנים. האמונה בישראל כי אפשר יהיה להשתלט על כל אירוע וכן הצפייה שהגורמים המקצועיים יספקו מענה גם במצב בו משתבשים תהליכי הערכת המצב, הפיקוד, השליטה ומוכנות הכוחות, אינן תקפות. לכן, מומלץ לבחון לעומק את ההשלכות האפשריות של מימוש ההסכמים הקואליציוניים, בסעיפים שיש בהם כדי לנטרל את הגורמים המרסנים בישראל גופא ובזירה האזורית וגם לשבש את יכולות התפקוד של מערכות קבלת החלטות והגופים הביטחוניים.

פוטנציאל חיכוך בין גופי הביטחון שאינם תחת אותו הפיקוד. המשחק הדגים את חוסר הבהירות המתהווה בנוגע לפיקוד והשליטה בגופי הביטחון השונים, ובעיקר הכפיפות הישירה של יחידות מג"ב לשר לביטחון לאומי. בעוד המשטרה ביקשה להשתמש ביחידות מג"ב כדי לסייע בערים המעורבות ולחסום את הגישות לירושלים, השר דרש שהן יפעלו בהר הבית, תוך שיבוש תהליכי הפיקוד והשליטה של משטרת ישראל. ראש הממשלה נדרש לסוגייה זאת בדיוני הקבינט והחליט שלא לשנות את נוהלי הפיקוד והשליטה כדי לאפשר טיפול יעיל באירועים, למורת רוחו של השר לביטחון לאומי.

הכרזה על דבקות בסטטוס קוו בעודו נשחק אינה נתפסת כאמינה, ולבטח שאינה מרגיעה. גם את ביקורו הקצר של השר בן גביר בהר הבית ב-3 ינואר פרשו כל הגורמים הזרים כפרובוקציה מכוונת, המסכנת את הסטטוס קוו העדין באחד האתרים הקדושים והרגישים ביותר במזרח התיכון. הבהרות ראש הממשלה בנימין נתניהו על אודות דבקות בסטטוס קוו

אינן רלוונטיות לנוכח הצהרות של חברי כנסת ושרים ישראליים, שעמדותיהם ידועות, בדבר כוונה לשנותו. העולם נחשף להפרות החוזרות ונשנות של הסטאטוס קוו בהר הבית ובעיקר לתפילות היומיומיות, שמתקיימות לפחות בצד המזרחי של המתחם. הדבקות לכאורה בסטטוס-קוו נתפסת במקרה הרע כשקר ובמקרה הטוב כניתוק של ממשלת ישראל.

דבקות בסטטוס קוו משמעותה ייחוס תפקיד חיוני לוואקף הירדני בהרגעת המתחם הר הבית. זו ראייה משותפת של ממשלת ישראל, ממלכת ירדן ואף הרשות הפלסטינית, למרות ש"הריבון" בפועל במתחם היא משטרת ישראל. אולם, מהלכים שנקטה ישראל לאורך השנים החלישו את הוואקף. הצעירים המזרח ירושלמים - 'שבאב אל אקצא' - רואים בזקני הוואקף, לצד הרשות הפלסטינית וארמון המלוכה בעמאן, שחקנים חלשים שאינם מצליחים להגן על המסגד. לכן הם מתגייסים ומוכנים להקריב עצמם כ"שהידים" מגיני אל-אקצא. בדומה למצבה של הרשות הפלסטינית, שהוחלשה עד מאד ואינה יכולה כיום להבטיח יציבות בגדה המערבית, גם הוואקף הירדני הוחלש מאד, כבודו נרמס ויכולתו לשלוט במאות מתפרעים בהר נמוכה עד מאד. ישראל מצפה להשתתפות השחקנים המסורתיים (הוואקף, מלך ירדן והרשות הפלסטינית) במאמץ להרגעת הרוחות, בה בשעה שהשפעתם של גורמים אלה הולכת ונחלשת מהתלקחות להתלקחות בהר הבית. משמעות מגמה זו היא, שישראל מאבדת אמצעי ריסון.

להסלמה במתחם רגיש כהר הבית דינמיקה משלה ולכל פעולה ברמה הטקטית השלכות אסטרטגיות. גם אם אירוע טקטי מסתיים בזמן קצר, יכולות להיות לו השלכות מתגלגלות לאורך זמן. לדוגמא על פי תרחיש המשחק, החלטת משטרה לעצור אוטובוסים עם נוסעים ערבים ישראלים בדרך לירושלים אולי תסייע למתן את האירועים בבירה, אך בה בעת תלבה תחושה כללית כי ישראל מונעת גישה למתחם הר הבית ועשויה להניע קיצונים רדיקליים בחברה הערבית לחולל מהומות בערים המשותפות.

הציבורים הפלסטיניים ובמדינות ערב ניזונים ומושפעים מאד מהקמפיינים ברשתות החברתיות ומהיצף של מידע ברובו כוזב. חיוני שממשלת ישראל תקדים את האירוע הבא ותשקיע בהסברה בערבית, שתבליט את הפער בין מדיניותה בפועל לבין שאיפותיהן של תנועות יהודיות רדיקליות, אשר זוכות לתהודה רבה בקרב הגולשים בערבית. על הממשלה להבהיר כי אין בכוונתה לשנות את ההסדרים בהר הבית - לחלק זמני גישה ותפילה במתחם (חשש רב למתכונת מערת המכפלה בחברון) ולהמחיש כי היא אוסרת ומונעת תפילות של יהודים והקרבת קורבנות במתחם.

היכולת להבין כי כללי המשחק השתנו. ליקוי שחוזר במשחקי מלחמה הוא הנחה כי השחקנים הם רציונליים ודבקים בכללי המשחק הקיימים. התרחיש לא התפתח למצב בו השחקנים, המדינתיים והאחרים, "שברו את הכלים". לפיכך, לא הגענו למצב של איבוד השליטה הישראלית באירועים עקב פעולה "לא רציונלית" של שחקנים, המאמינים כי דווקא הכאוס המתמשך משרת את האינטרסים שלהם.

איור: קמפיין ברשתות החברתיות בעקבות ביקור השר בן גביר בהר הבית - חמש דרכים להתמודד עם פלישת האויב למסגד אל-אקצא: (1) עליית המוראביטון (גברים) מוראביטאת (נשים) [שני ארגונים אסלאמיים המגינים על הר הבית ועל המבנים המוסלמים שעליו מפני לא מוסלמים, בעיקר יהודים]; (2) טרור של יחידים; (3) אקטיביזם פלסטיני בחו"ל (מחאה, קמפיינים, דה-לגיטימציה); (4) פעולות מרצועת עזה (שיגור רקטות); (5) התנגדות מאורגנת בגדה המערבית.